

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2'06.09+811.161.2'373.21(477.42)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-14>

Наталія ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0001-5093-4264
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) oliun@dnu.dp.ua

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ЕПОХИ В РОМАНІ В. ДАНИЛЕНКА «КЛІТКА ДЛЯ ВИВІЛЬГИ»

У статті науково осмислено питання своєрідності художнього відтворення реалій брежнєвської епохи розвинутого соціалізму (кінець 70-х років ХХ століття) у романі В. Даниленка «Клітка для вивільги». Опертя на ґрунтовні теоретичні праці О. Ахматової, Л. Бархударова, Є. Верещагіна, В. Виноградова, С. Влахова і С. Флоріна, Г. Томахіна тощо, у яких реалії розглядаються в соціокультурних параметрах, уможливило вивчення реалій як органічної складової роману В. Даниленка, у якому оприявлені історичний і місцевий колорит доби, єдино правильна ідеологія, характери творчих особистостей, які не «вписувалися» в її рамки, сутність матеріальних речей, що нерідко впливали на самоідентифікацію героїв, специфіку естетики доби, семантичний статус тих чи інших її виразних прикмет тощо.

Авторка розвідки розглядає сюжетний рівень роману «Клітка для вивільги», у якому наратор чітко виокреслює географічні реалії – Житомир і Туровець, репрезентовані власними назвами вулиць, парків, скверів, бульварів, установ, а також згадує інші регіони, райони, міста, села, хутори, що необхідно для позиціонування героїв чи маркування окремих епізодів твору. Підкреслено, що в тексті домінує топонім Житомира 70-х, який створюється завдяки різним просторовим маркерам, з яких складається цілісна композиція провінційного східноволинського міста (міський парк, скульптура Артемиди, ратуша, скверик на Театральній, ресторан «Тетерів» тощо). У наративній структурі тексту вагома роль відведена фіксації природних реалій – назв річок, птахів, які водяться на Поліссі, пряма назва одного з них – вивільги – трансформується в домінуючий образ-символ, спроектований на символічний образ клітки.

У романі В. Даниленка акцентовані такі визначальні знаки доби, як реальні діячі національної культури Микола Хомичевський (Борис Тен), Євген Концевич, Валерій Шевчук, Євген Кудрицький, Микола Кондратюк, Діана Петриненко та інші особистості, постаті яких розкриваються через промовисті деталі, подробиці, штрихи.

Наратив твору рясніє й позначенням таких характерних знаків доби, як деталі тодішніх буднів: пам'ятник Леніну, бюсти, портрети Хрущова, Дзержинського, Брежнєва, назви республіканських і місцевих газет, активна згадка про щорічне «вділення льону», за яким упізнається власне поліський топонім.

У студії розглянуто велику семантико-тематичну групу міських і сільських реалій доби (інтер'єр, екстер'єр помешкань Миколи Хомичевського й Аліни Іванюк, Євгена Концевича тощо, офіційних кабінетів і установ, предмети побуту, їжа, напої, одяг, його деталі, манера вдягання, транспортні засоби), що несуть вагоме значення навантаження й пов'язані з розкриттям як окремих характерів героїв, так і узагальненого образу інтелектуально-мистецької еліти Житомира, зокрема її «кавової богемі». Окрема увага авторки розвідки зосереджена на концептах їжі, напоїв, семантиці одягу героїв, що репрезентують культурну опозицію «урбаністичне / сільське» й породжують численні асоціації, авторські підтекстові оцінки, маркують статус персонажа, його соціальні, вікові особливості, психологічний стан тощо.

Оприявлене в статті прочитання тексту роману В. Даниленка «Клітка для вивільги» в ракурсі дослідження реалій брежнєвської епохи відкриває перспективи для подальшого наукового вивчення цілісного художнього світу твору письменника.

Ключові слова: роман, В. Даниленко, реалії епохи, знаки доби, духовно-культурний простір, топоси, концепти їжі, напоїв, образи одягу, речові деталі.

Nataliia OLIINYK,

orcid.org/0000-0001-5093-4264

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Literature
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) oliyn@dnu.dp.ua*

ARTISTIC REFLECTION OF THE EPOCH REALITIES IN VOLODYMYR DANYLENKO'S NOVEL "THE CAGE FOR VYVILHA"

The article focuses on the originality of the artistic reflection of the Brezhnev era realities of developed socialism (late 1970s of the XX century) in V. Danylenko's novel "The Cage for Vyvilha". The theoretical works of O. Akhmatova, L. Barkhudarov, E. Vereshchahin, V. Vynohradov, S. Vlakhov and S. Florin, G. Tomakhin and others, in which realities are considered in socio-cultural parameters, made it possible to study realities as an organic component of Danylenko's novel that reveals the historical and local colour of that epoch, the only correct ideology, the characters of creative personalities who did not "fit" into its framework, the essence of material things that often influenced the self-identification of heroes, the specificity of the aesthetics of the day, the semantic status, expressive signs and so on. The author of the investigation considers the plot level of the novel "The Cage for Vyvilha", in which the narrator clearly outlines the geographical realities – Zhytomyr and Turovets, represented by the own names of streets, parks, squares, boulevards, institutions, and mentions other regions, districts, cities, villages, hamlets. It is emphasized that the topos of Zhytomyr is dominated in the text. It is created due to various spatial markers that make up the integral composition of the provincial East Volyn city (the city park, the sculpture of Artemis, the town hall, the garden in Teatralna, the restaurant "Teteriv" et cetera). In the narrative structure of the text an important role is given to the fixation of natural realities – the names of rivers, birds that live in Polissya, the direct name of one of them – vyvilha is transformed into a dominant image-symbol, projected onto the symbolic image of the cage.

Danylenko's novel emphasizes such defining signs of the day as the real figures of national culture Mykola Khomychevskyi (Borys Ten), Yevhen Kontsevych, Valerii Shevchuk, Yevhen Kudrytskyi, Mykola Kondratiuk, Diana Petrynenko and others, whose figures are revealed through eloquent details, nuances, and touches.

The narrative is replete with the symbols of the time – Lenin's monument, busts, portraits of Khrushchev, Dzerzhynskyi, Brezhnev, the names of national and local newspapers, an active mention of the annual "celebration of flax", which recognizes as the Polissia topos.

The paper focuses on the large semantic and thematic group of urban and rural realities of the day (interior, exterior of apartments of Mykola Khomychevskyi and Alina Ivaniuk, Yevhen Kontsevych, and so forth, official offices and institutions, household items, food, drinks, clothing manner, vehicles) that are significant for understanding the epoch and associated with the disclosure of both the individual characters of the heroes and the generalized image of the intellectual and artistic elite of Zhytomyr; in particular, its "coffee bohemians". The author's special attention is focused on the concepts of food, drink, clothing semantics, which represent the urban / rural cultural opposition and generate numerous associations, author's subtextual assessments, mark the character's status, his/her social, psychological state, and so forth.

Reading Danylenko's novel "The Cage for Vyvilha" in the perspective of studying the reality of the Brezhnev era opens up prospects for further scientific studies of the whole artistic world of the writer's work.

Key words: *novel, V. Danylenko, the epoch realities, signs of the day, spiritual and cultural space, topos, concepts of food, drinks, images of clothes, material details.*

Постановка проблеми. На тлі непростой, багато в чому суперечливої, естетично хаотичної та аритмічної сучасної літератури, у якій, на думку численних дослідників, важко провести межу між літературою й паралітературою і яка репрезентована відомими іменами письменників старшого, середнього й молодшого покоління (Ю. Андрухович, Ю. Винничук, П. Вольвач, Л. Дереш, С. Жадан, О. Забужко, О. Ірванець, Т. Малярчук, С. Пиркало, С. Поваляєва та багато інших митців), особне місце займає інтелектуально-вишукана проза Володимира Даниленка. Його романи, повісті, «мала» проза органічно переплітаються з глибокими літературознавчими студіями, самобутніми критичними розвідками, блискучими есеями. Епічні тексти письменника («Місто Тіро-

виван» (2001), «Сон із дзьоба стрижа» (2006), «Газелі бідного Ремзі» (2008), «Кохання в стилі бароко» (2009), «Капелюх Сікорського» (2010), «Тіні в маєтку Тарновських» (2012), «Грози над Туровцем» (2014), «Клуб «Старий Пегас» (2019), «Ніч із профілем жінки» (2020) дослідники співвідносять із «житомирською школою», але при цьому незмінно акцентують на творчій оригінальності прозаїка, постмодерністському дискурсі його творів, їхній різноплановості, магічному реалізмі, виразних тенденціях неореалізму, сюрреалізму, дифузії жанрів, глибокому психологізмі й ліризмі, антиколоніальній спрямованості тощо.

Аналіз досліджень. Проза В. Даниленка неодноразово ставала об'єктом наукових досліджень. Різноманітні аспекти розгляду її поезики

знаходимо в розвідках таких науковців, як І. Бабич, П. Білоус, М. Бурдастик, М. Гончарук, І. Долженкова, С. Єременко, Н. Козачук, М. Лаврусенко, Я. Поліщук, О. Рижко, Ю. Сорока, Є. Станісевиц, І. Фарина, В. Цвіліховський, В. Шнайдер, О. Юрчук тощо. Фаховий аналіз творів письменника під кутом зору з'ясування їхньої стильової і жанрової поліфонії в контексті новітніх тенденцій розвитку української прози зробили вказані нижче автори дисертацій: О. Вещикова («Наративні стратегії містичного у художньому творі (на матеріалі прози В. Шевчука, Г. Пагутяк, В. Даниленка)», О. Федосій («Жанрові моделі української малої прози (Людмила Тарнашинська, Галина Тарасюк, Володимир Даниленко, Олександр Жовна)»), Н. Яблонська («Постмодерний дискурс художньої прози Володимира Даниленка»)).

Доля таланту від Бога, дарованого творчій особистості, незмінно привертає увагу В. Даниленка, що переконливо засвідчують такі його твори, як повість «Сонечко моє, чорне і волохате», романи «Клітка для вивільги», «Клуб «Старий Пегас», у яких герої розкриті багатомірно – у психологічному, морально-етичному, соціальному, культурно-естетичному ракурсах і є втіленням саме своєї епохи з усіма її реаліями. Про роман «Клітка для вивільги», що входить до хронік «Грози над Туровцем» (тут ще вміщено повість «Спогадджури Самойловича» та низку оповідань, об'єднаних родовими історіями), написано немало. Вихід книги у 2014 році став помітною подією в літературному житті – про неї відразу заговорили фахівці, справедливо називаючи її регіональним міфом української історії від Гетьманщини до сьогодні. Увага дослідників в основному зосереджена на проблемно-тематичних і жанрово-стильових параметрах роману (М. Гончарук, С. Єременко, В. Лис, Л. Ромас, Є. Станісевиц, В. Цвіліховський тощо). Тонким, адекватним прочитанням тексту позначені праці Ю. Сороки (Сорока, 2014), який ґрунтовно осмислює кінематографічність, виразність та монтажність творчого почерку В. Даниленка; М. Лаврусенко (Лаврусенко, 2017) аналізує постколоніальний дискурс роману на різних рівнях художнього тексту; О. Новик (Новик, 2015) з'ясовує концептуальну сутність етнообразів; Т. Іванко й С. Нечипоренко (Іванко, Нечипоренко, 2017) вдумливо розглядають своєрідність хроно-топічної структури роману; О. Юрчук акцентує на жанровій природі твору (Юрчук, 2014).

Беручи до уваги критичний дискурс прози В. Даниленка, зокрема його роману «Клітка для вивільги», усе ж таки вважаємо, що не всі складові поетики цього багатопланового твору досліджено

достатньо, що й зумовило нашу спробу докладно розглянути художньо зафіксовані й відображені в наративі реалії брежнєвської епохи.

Мета статті – виявлення й характеристика такої складової художнього тексту роману В. Даниленка «Клітка для вивільги», як реалії – знаки своєї доби, що розкривають національну й людську самотність героїв, яких усілякими методами руйнувала, калічила, але все ж таки не пододала система.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне обґрунтування поняття «реалії» знаходимо в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців, перекладознавців, культурологів, лінгвокраєзнавців (О. Ахматова, Л. Бархуров, М. Вайсбурд, Є. Верещагін, В. Виноградов, С. Влахов і С. Флорін, В. Костомаров, М. Кочерган, Я. Рецкер, В. Россельс, Л. Соколов, Г. Томахін, О. Чердиченко тощо). Вони подають різні типології і класифікації реалій, умовність яких очевидна, бо в основу покладені різні критерії. Г. Томахін (Томахін, 1988), наприклад, визначає за тематично-смісловим принципом реалії побуту, суспільно-політичні, реалії системи освіти, релігії, культури; С. Влахов і С. Флорін (Влахов, Флорін, 1980) поділяють реалії за предметною ознакою на предметно-географічні, етнографічні, суспільно-політичні та за місцевою ознакою – у площині однієї мови (свої) та в площині пари мов (зовнішні).

Здебільшого дослідники розглядають поняття «реалія» як категорію перекладознавчу, що промовисто зазначено вже в назві розвідки Р. Зорівчак – «Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози)» (Зорівчак, 1989).

У «Літературознавчій енциклопедії» дефініція «реалія» трактується як «предмет» (явище, поняття), що належить природі, культурі, побуту, історії і згадується у художньому творі, а також слова, котрі називають прислів'я, приказки, афоризми тощо, які відтворюють соціокультурну, національну специфіку» (Ковалів, 2007: 307). Як слушно зауважує Г. Томахін, поняття «реалії» співзвучне з визначенням «колерит», що позначає сукупність особливостей (епохи та місцевості), своєрідність чого-небудь (Томахін, 1988: 21).

Під час аналізу тексту роману В. Даниленка «Клітка для вивільги» ми, враховуючи науково вартісні студії, у яких домінує соціокультурний аспект дослідження реалій, намагатимемося з'ясувати, як письменник відтворює історичний і місцевий колорит своєї доби, її ідеологію, атмосферу тотального страху, національну неповторність людини, її матеріальну та духовну культуру тощо.

Реалії епохи – важливий сегмент художнього світу автобіографічного роману В. Даниленка про людину, зруйновану системою, – співачку Аліну Іванюк, якій Бог дав геніальний дар, про ціле покоління тих, кого «перемолов радянський молох», про «злети й падіння», які, як зізнається в «Епілозі» вже п'ятдесятилітній оповідач, є частиною «нас самих» (Даниленко, 2014: 270).

Три сюжетні лінії роману і три просторові площини вибудовані й розвиваються так, що постійно тримають читача в напрузі, позначені динамікою думки й емоційними переживаннями. Відповідно наратор маркує реалії, що відображають життєву конкретику, історію, побут, культуру, літературу, імена історичних особистостей, ландшафт, спосіб харчування, одяг, аксесуари, транспорт тощо, водночас акцентуючи на регіональних особливостях східноволинського Житомира та села Туровець, що представлені як два основні топоси.

Житомир і Туровець – це пізнавані географічні реалії, що актуалізуються в назвах вулиць, парків, скверів, будівель, установ тощо і постають як динамічна конструкція в часі, містять століттями закладену інформацію (недаремно батько Владика користується старими назвами і вулиць, і військового містечка). У тексті знаходимо й згадки про інші міста, села, хутори, райони, регіони: Калуга, Київ, Кисловодськ, Колима, Костомукша – невелике прикордонне містечко в Карелії, Куп'янськ, Рига, Таллінн, Ворзель, околиці Житомира Смоківка і Станишівка, села на Житомирщині – Буймир, де «найбільші грибовиська» (Даниленко, 2014: 212), Левків, Лука, колишнє приміське бандитське село Мальованка, Млиниці, Піски, Старий Солотвин, Туровець, село Париж, за 307 кілометрів від Челябінська, кубанський хутір Журавський; Баранівський і Житомирський райони. У примітках, яких загалом у тексті небагато, наратор подає інформацію про дві географічні назви – Смоківка і Станишівка, бо вони невідомі читачеві. Це уточнення важливе для нього, оповідача, людини, яка міцно пов'язана зі своїм минулим, рідною землею, батьківським домом. Референційна функція названих географічних реалій у тому, що вони оприявлюють комунікативну установку наратора – 13-річного Владика і зрілого автора-письменника на конкретизацію біографії того чи того персонажа (Максим Корсаков родом із Калуги) чи на увиразнення окремої життєвої ситуації (наприклад, участь Аліни в гастролях Житомирського театру в Латвії під чужим іменем Марти Новосад).

Головні топоси – Житомир і Туровець – актуалізуються за допомогою власних назв вулиць (у Житомирі – Київська, Мала Бердичівська,

Велика Бердичівська, Жандармська (старі назви), Театральна, Михайлівська, Лесі Українки, Бориса Тена; Тихий, Тютюновий, 1-й Каракульний завулки; у Туровці – Висока, Першківська) – так у тексті окреслена своєрідна карта, яку доповнюють різні структурні елементи міського і сільського середовища, що позначають єдність окремої території, простору і людини.

Згадки про географічні реалії Житомира переважають у тексті, і це – закономірно, бо це хоч і провінційне місто, на чому наратор акцентує вже на початку твору, та все ж обласний центр, зі своїми багатими духовними, культурними традиціями, місто, що відіграло кардинальну роль у долі Аліни Іванюк, бо в ньому можливо було реалізувати її талант. У топосі міста чільне місце займає Житній базар, він описаний найповніше, це своєрідний образ-символ, семантичне й асоціативне поле якого спроектоване на низку найсуттєвіших ситуацій, пов'язаних із головною героїнею і її сином-наратором. Згадки про інші реалії, за якими впізнаємо Житомир 70-х, розсипані в тексті, це просторові маркери, що відтворюють цілісну композицію тогочасного міста: скверик на Театральній, міський парк, скульптура Артеміди, ратуша, крамничка «Мелодія», танцювальний майданчик, крамниця «Темп», ресторан «Тетерів», кафетерій у Центральному гастрономі на Михайлівській, де «зібралася вся «кавова богема Житомира» (Даниленко, 2014: 125), букіністична лавка, будинок із книгарнею, перукарня «Чарівниця», кав'ярня «Прокофій», ритуальне кафе на Великій Бердичівській. У картині міста позначено й окремі установи, організації, заклади освіти, кладовища: культурно-освітнє училище, 23-а житомирська школа, управління КДБ, районний відділ культури на вулиці Лесі Українки, редакція газети «Волинський кур'єр», Житомирський театр, Михайлівська церква, Будинок офіцерів у військовому містечку тощо.

Чітка топонімічна локалізація тексту оприявлена й у фіксації природних реалій: річки Тетерів, Гуйва, Скеля Чацького, Івницька дорога, Гжесьов сад, що створюють відкритий простір. До природних реалій слід віднести й назви птахів, які водяться на Поліссі і яких Аліна ще п'ятирічною дитиною «годинами слухала, [...] а потім їх передражнявала. І досягла в цьому такої вправності, що коли співала різними голосами, птахи замовкали і сприймали її за пташку» (Даниленко, 2014: 95): вивільга, дика кицька, ластівка, бекас, дрозд, соловейко, синичка, індик, горлиця, одуд, сойка. «Вивільга» – прямий смисл назви птаха – трансформується в домінантний образ-символ, винесений у назву твору й поєднаний із іншим символічним образом – клітки.

Ця домінанта вписана в добу тоталітаризму – придушення свободи думки і слова, руйнування творчої особистості – вивільга – вільний птах («Співучий птах середніх розмірів із родини горобцеподібних, що має яскраво-жовте з чорним чи оливково-зелене оперення» (Бусел, 2004: 89)), якого позбавили найголовнішого – свободи. Ці образи сприяють «відвертій символічності твору» (К.-Г. Юнг), мають наскрізний асоціативний мотив.

Крім географічних, геоландшафтних, природних реалій, посутня роль у тексті роману «Клітка для вивільги» належить таким характерним знакам доби, як історичні постаті, які віддзеркалюють суспільно-політичну, ідеологічну атмосферу часу, створюють духовно-культурний простір твору. Це відомі діячі національної культури Микола Хомичевський (псевдонім Борис Тен), Євген Концевич, Валерій Шевчук, мовознавець Євген Кудрицький, поет Грицько Чубай, згадуються Олесь Бердник і Микола Руденко; живописець Микола Максименко, відомі співаки Микола Кондратюк і Діана Петриненко; сумнозвісний перший народний комісар внутрішніх справ СРСР Генріх Ягода. Уведення їх у наратив уможливило розкриття ідеологічного профілю епохи, є її своєрідним документом, створює історичний колорит. Ці постаті – важливий сегмент суспільно-політичних і духовно-культурних реалій, які зафіксовані в тексті й насичені смислотворним вантажем подробиць, нюансів, штрихів (деякі з них наратор-дорослий (не підліток Владик!), пояснює в примітках, як, наприклад, абрєвіатуру РАТАУ).

Знаки доби – це й пам'ятник Леніну, бюсти, портрети Хрущова, Держинського, Брежнева, Республіканський конкурс молодих виконавців імені Бориса Лятошинського 1978 року, республіканські видання «Молодь України», «Робітнича газета», «Сільські вісті», «Культура і життя», місцева газета «Волинський кур'єр» тощо. За ситуаційною згадкою про те, що «щороку матері відляли льон, не стільки, як сільським жінкам, але навіть те, що їй діставалося, було доволі марудною роботою» (Даниленко, 2014: 268), прочитується власне поліський топос, одна з прикметних для кожного регіону Радянського Союзу реалій доби: сільських жінок зобов'язували працювати на буряках (західні області, Вінниччина), полоти гектари насаджених сільськогосподарських культур (знаю з власного досвіду, на Дніпропетровщині), а на Житомирщині, де був льонозавод, – збирати й стелити льон.

Широке поле культурно-історичних асоціацій тексту роману В. Даниленка «Клітка для вивільги» створюється завдяки такій семантико-

тематичній групі міських і сільських реалій доби, як інтер'єр, предмети побуту, їжа, одяг, транспортні засоби тощо.

В екстер'єрах одних будівель – реальних знаків свого часу – акцентована індивідуальність, упізнаваність. Одноповерховий червоний цегляний будинок, «під яким розрісся виноград», «повитий виноградом» (Даниленко, 2014: 56), і сьогодні є на карті Житомира на вулиці Бориса Тена, 36. Це й будинок під шифером Євгена Концевича, до якого заходять через «залізну хвіртку», що тричі згадана в тексті, прообразом якого «є будинок письменника, близького до дисидентського руху, у якому в ті часи збиралися житомирські інтелектуали» (Іванко, Нечипоренко, 2017: 85). Зафіксований екстер'єр інших будівель витриманий в архітектурних і ландшафтних традиціях того часу, позначених у підтексті емоційними оцінками, окремі ж штрихи увиразнені відверто: кремений триповерховий Будинок офіцерів у Скоморохах – це «помпезна споруда»; районний відділ культури – «сірий чотириповерховий будинок, обсаджений кипарисами» (Даниленко, 2014: 231); обком / райком партії в тексті має назву «будинку з голубими ялинами» (Даниленко, 2014: 270) (підкреслено мною – Н.О.), п'ятиповерхова сталінка, у якій жила Аделіна Цибульська; квартири Папушевих і Свіристових у п'ятиповерхових будинках у Скоморохах; будинок Наталки Зух під «червоною черепицею, в якому хрипів, напинаючи ланцюга, здоровий собацюра» (Даниленко, 2014: 234).

Інтер'єри помешкань і побут героїв роману оприявлюють сенс їхнього матеріального і духовного світу, виразно підкреслюють тогочасні прикмети міського і сільського побуту життя. У вітальні «по-старосвітськи елегантного» Миколи Хомичевського наратор відразу помічає «старе фортепіано з поживклими від часу клавішами», «стелажі з книжками», стару радіолу, на кухні – стіл «із барвистою скатертиною», «годинник у футлярі, який зупинився», невеличкий бар, «стару друкарську машинку «Континенталь» і робить висновок: «На всьому побуті Миколи Хомичевського лежав відбиток іншої епохи» (Даниленко, 2014: 60). У квартирі Цибульської в «сталінці» «камера» наратора фіксує теж спочатку фортепіано, далі – грубі стіни, високі стелі, «де на стінах висіли фотографії Цибульської у довгих романтичних сукнях біля фортепіано» (Даниленко, 2014: 76). У квартирі жукознавця Буцалюка все засвідчує його глобальні наукові інтереси: «на оббитих полотном стінах було пришпилено багато жуків, і під кожним висіла табличка з українською та латинського назвами» (Даниленко, 2014: 181),

акваріум з піском для скарабеїв, акваріум з водою, де живе жук водолюб.

Інтер'єр житла Аліни Іванюк і її родини, побутові речі в ньому докладно не відтворені, вони акцентовані за допомогою окремих деталей: два томи М. Коцюбинського та І. Нечуя-Левицького, принесені матір'ю з вітальні для того, щоб Владик узяв їх під пахви й рівно сидів за столом, старий магнітофон «Юпітер», згаданий в «Епілозі», батьків винахід – кавоварка з годинником та інші витвори його технічного таланту та уяви, які стоять на горіщі. Ці деталі занурені в конкретно-духовний час і ним умотивовані. Дім Аліни в Туровці, на одному подвір'ї з чоловіковими батьками, який Аліна з легкістю покидала, шукаючи долі в Житомирі – це не лише фізична, а й психологічна категорія. Тут проходить її життя, тут вона народила й виростила дітей, тут її родина, кіт Агій, кози, сад, город, звідси вона й відійшла за обрій. Тут вона знайшла захист у найрідніших – діда Дениса, баби Марини, Владика, коли з обшуком прийшли люди з органів (тоді в тексті – один раз – з'являється просторове уявлення про будинок Іванюків: вітальня, кухня, зала, спальня, сіни, комора, горіще, погреб).

З відтворення таких маркерів доби, як інтер'єри офіційних кабінетів і установ, неважко скласти враження про їхнє призначення і статус господарів. Відділ культури редакції газети «Волинський кур'єр»: сіра друкарська машинка «Ятрань», підшивка газет, графин з водою; кабінет директора культурно-освітнього училища, де сидів представник спецслужб: стіл, паркет, портрет Хрущова; кабінет для допитів в управлінні КДБ: «казенне приміщення з портретом Брежнєва і залізним бюстиком Дзержинського на столі» (Даниленко, 2014: 226), тека. У Будинку офіцерів у Скоромохах наратор помічає характерні для того часу колони, люстри, килимові доріжки й позолоту.

Вербальні картини інтер'єрів житла, офіційних кабінетів, назви побутових речей наділені виражальним потенціалом і фокусують увагу на тих чи інших прикметах багаторівневої епохи розвинутого соціалізму. Пам'ять наратора зберігає точні побутові деталі, бо вони безпосередньо пов'язані з його минулим, дорогими його серцю людьми, і це забезпечує достовірність зображуваного: господарська сумка, яку носив за мамою Владик, чайниця, кришталеві келихи в будинку Хомичевського, хусточки на смерть, які зберігала Аліна в шафі, червона каструля в білий горох (популярний посуд у 70-ті!), картатий плед Концевича, японський магнітофон, німецький телевізор, блок жуйки, привезені Корсаковим з Німеччини, тощо.

Текст роману «Клітка для вивільги» вирізняється увагою наратора до реалій на позначення їжі й напоїв, що несуть значеннєве навантаження і теж «працюють» на відтворення тогочасного життя міської еліти й поліського топосу сільських мешканців.

Аліна з Житомира в Туровець везла звичайні для того часу продукти, які купували в магазині пересічні люди: морський окунь, хліб, батони, масло, рис, гірчиця, олія, гречка. Крім того, згадуються й такі продукти, як молоко в пірамідальних пакетах, манка, вермішель. Мотив солодоців утілено в образах їжі, що маркують ту чи ту ситуацію, як наприклад, ритуал подарунка на день народження Зіни Папушевої (торт), частування гостей у Концевича (галетне печиво), відвідування жукознавця Буцалука (вівсяне печиво), безпосередність Аліни («лизнула пломбір у вафельному стаканчику» (Даниленко, 2014: 75) та Елі Свіристелової (півник на паличці), добробут у Свіристелових (Еля пригощала Владика цукерками «Кара-Кум»).

Їжа для гостей у Папушевих і Свіристелових – традиційна: салати, м'ясні нарізки, сальцесон, картопля (товканка), мариновані баклажани, качка з яблуками. Семантика їжі, яку готує Аліна, зовсім інша. Ставлення до її приготування визначає статус і ментальність її як жінки-матері, господині, яка хоче всіх нагодувати смачно, жінки гармонійної, з розвиненим естетичним відчуттям. Для родини – це борщ, печеня з грибами, млинці, щипані галушки на молоці, м'ясний рулет з яйцем, яблучні пироги, гарбузича каша. Миколі Хомичевському вона привозить із Туровця власне поліські страви – картоплянці з сиром, вареники з чорницею, струдель з яблуками, смажені деруни, а вдома в нього готує йому, самотньому старому чоловікові, «борщ, салат з редьки й молодої цибулі» (Даниленко, 2014: 112); Наталку Зух пригощає смаженими в'юнами, налисниками, струделем із яблуками, сирною бабкою з родзинками, медом у стільниках.

Гастрономічний мотив, що прочитується в тексті роману й пов'язаний із образом Аліни, має сенс у значенні її ставлення до людей через їжу, яку вона готує для когось. Власне для самої Аліни їжа, її якість, авторство приготування – це лише необхідність підживитися й наситити фізичний голод, що переконливо засвідчує ситуація в ресторані «Тетерів», куди її з сином запросив Максим Корсаков відзначити перемогу в конкурсі: «Нам із Владиком щось поїсти», – байдуже відповіла мама» (Даниленко, 2014: 210) [Підкреслено мною – Н.О.]. Епізод із замовленням Корсаковим

у ресторані (печеня по-домашньому, карасі в сметані, картопляна бабка, пляшка токайського вина, виноград) говорить і про його харчові вподобання, і розуміння того, що саме ця їжа може сподобатися Аліні й Владіку, і дає уяву про тогочасне меню в таких закладах.

У єдиній любовній ситуації твору, відтвореній максимально делікатно – «ночі божевілля» Аліни з Максимом Корсаковим у готелі – фігурує образ їжі (пляшка іршавського вина й виноград) як органічний складник матеріального, зовнішнього вияву почуттів закоханого чоловіка (а ще троянди, білий лімузин).

У гастрономічному дискурсі аналізованого тексту роману В. Даниленка «Клітка для вивільги» помітну роль відведено напоям. Дефіцитним у 70-ті роки чорним цейлонським та індійським чаєм Микола Хомичевський пригощає Аліну з Владиком, людей малознайомих, але духовно близьких йому – чай підкреслює цю приязнь і теплоту стосунків. Інтелектуально-мистецька еліта Житомира, «кавова богема», як її іронічно-поблажливо називає наратор, може «годину стоять у черзі» (Даниленко, 2014: 181) до кафетерію Центрального гастронома, це своєрідний ритуал для актриси Олени Попадюк, скульптора-авангардиста, драматурга Аліси Бубеняк, яких наратор виділяє з довгої черги за кавою.

Серед інших напоїв, які згадуються в тексті – яблучний сік з льодом у Свіристелових (штрих міського побуту), ситро дюшес (десять пляшок принесли з крамнички Еля з Владиком на скляне весілля Свіристелових). Серед страв, які приготувала Аліна для Наталки Зух, був традиційний сільський узвар; саме смак узвару з груші-дички пам'ятає Концевич зі свого дитинства.

Алкогольний мотив значною мірою реалізується через маркування статусу персонажа: Генріх Ягода пропонує професору Комарницькому коньяк, горілку, віскі, вино, наказує принести «Шато Латур» 1900 року та пляшку токайського. Згадується прикметні для 70-х черги в гастрономах за дешевим розливним портвейном. Микола Хомичевський пригощає Аліну ягідною («доброю коднянською») наливкою; Концевич, вітаючи Валерія Шевчука з днем народження, «попросив розлити з бутлика вишнівку» (Даниленко, 2014: 216); Аліна привозить з дому для своїх нових знайомих вишнівку і домашню слив'янку, що спроектовано на народні традиції частування («в нас свої алкогольні традиції» (Даниленко, 2014: 71), – говорить Хомичевський). Корсаков, ідучи в гості з Аліною до Миколи Хомичевського, узяв досить популярне в ті часи вино «Мадеру».

Як концепти їжі, напоїв, так і образи одягу, його деталей, манери вдягання репрезентують знаки культурної епохи 70-х, соціальні, вікові особливості героїв, риси їхнього характеру, внутрішній стан, породжують численні асоціації, авторські підтекстові оцінки. Семантика одягу Миколи Хомичевського – «світлий лляний костюм», «світлий літній костюм», «світла сорочка та напрасовані кремові штани» – є свідченням його інтелігентності, шляхетних звичок, способу життя. У його будинку збираються творчі люди, однодумці, і своїм вбранням він виказує повагу до них. Речові деталі домашнього одягу – халат і капці (довгий шовковий халат і шкіряні капці в Цибульської; старий фіолетовий халат Хомичевського, що «нагадував мантію єпископа, де-не-де поїдену міллю» (Даниленко, 2014: 192), і повстяні капці; халат і шкіряні капці Буцалюка) – це яскравий приклад міського побуту. Земляк Концевича з Млинищ, простий сільський дядько, який випадково потрапив у богомне середовище, коли святкували день народження Валерія Шевчука й вітали Аліну з перемогою в конкурсі, – контрастно виділяється серед публіки, хоча про її одяг не сказано жодного слова. Був убраний «у пом'яті кортові штани, бавовняну сорочку із закачаними рукавами, на голові мав заяложеного сірого кашкета, а на ногах – величезні стоптани туфлі» (Даниленко, 2014: 218). Так начебто мимохідь через семантику одягу репрезентована культурна опозиція «урбаністичне / сільське».

Упродовж оповіді уважний наратор фіксує такі тенденції молодіжної моди 70-х, як кльошні штани, приталені сорочки, джинси (їх носять одиниці – міська еліта – скульптор-авангардист, оператор і Наталка Зух), мініспідниці, яскраві теніски. Про одяг Аліни – найріднішої наратору людини – згадано в тексті чотири рази. Двічі, щоб акцентувати її легку вдачу, молодість, справжність, злиття з природою. Це лише окремі штрихи, зовсім незначні, але вони породжують низку асоціацій: літній вітер «грайливо задирав на ній (матері – Н.О.) картату спідницю» (Даниленко, 2014: 73); «...мама, війнувши бузковою сукнею, пішла на уроки співу до Цибульської» (Даниленко, 2014: 125) (Підкреслено мною – Н.О.). І двічі увага наратора – очевидця подій – зосереджена на виборі Аліною одягу для виступів перед публікою, коли одяг має органічно віддзеркалити її відчуття урочистості й масштабності події, атмосферу свята: на концерт у Будинку офіцерів вона одягла червону сукню-блузон (модну в ті роки) «із великим вирізом на грудях» (Даниленко, 2014: 161); на I і II турах конкурсу й гала-концерті на ній була срібляста

концертна сукня, пошита в кравчині Аделіні Цибульської.

Ще один персонаж, одяг якого не залишився непоміченим Владиком-наратором – це Еля Свіристелова, з якою пов'язане перші несміливі інтимні почуття до дівчинки. Її «плаття в червоний горох», «коротенька картата спідничка», «легеньке ситцеве платтячко з великим ромашками» постають маркерами жіночої ідентичності через сприйняття підлітка.

Свою мову мають також інші реалії епохи, які нам не вдалося розглянути в цій розвідці: предмети побуту (сервант, домоткана доріжка, сітка, дерев'яні вішалки, глиняник з щіткою тощо), духовної культури (грамплатівки, вінілові диски, бабінний магнітофон), цигарки («Біломор-канал», молдавські «Флуераш») тощо.

Висновки. Реалії доби – суттєвий складник цілісного художнього світу роману В. Даниленка «Клітка для вивільги». Два основні топоси – Жито-

мир і Туровець – марковані реаліями, у яких віддзеркалена життєва конкретика і доля митця, який проходить через свій час. Ці топоси пізнавані через назви вулиць, парків, скверів, будівель, чітку топонімічну локалізацію тексту. Реалії відтворюють історичну добу, маркують культурний простір (історичні постаті), місцевий колорит (діалектні регіональні назви страв, грибів, предметів побуту), виконують асоціативну (одяг), символічну (вивільга, клітка) функції, акцентують прикмети урбаністичного й сільського способу буття, традиційні вартості, культурний архетип дому. Реалії доповнюють інформацію в тексті, уточнюють її, що відображено в авторських примітках.

Наукове осмислення художнього відображення реалій часу, на наш погляд, відкриває перспективи для нових поворотів наукового пошуку в комплексному дослідженні прози В. Даниленка. Перспективним нам видається з'ясування в ній поетики художньої деталі, зокрема предметної, речової як знаку своєї епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 343 с.
3. Даниленко В. Клітка для вивільги. *Грози над Туровцем* : Родинні хроніки. Львів : Піраміда, 2014. 370 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Львів : Львівський державний університет, 1989. 108 с.
5. Іванко Т. А., Нечипоренко С. В. Хронотопічна організація роману В. Даниленка «Клітка для вивільги». *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту)*: зб. наук. праць / ред. кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред.) та ін. Дніпро : Ліра, 2017. Вип. 21. С. 76–88.
6. Лаврусенко М. І. Постколоніальний дискурс роману Володимира Даниленка «Клітка для вивільги». *Молодий вчений*. 2017. № 9(49). С. 252–255.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 2. 624 с.
8. Новик О. Етнообрази у книзі Володимира Даниленка «Грози над Туровцем: родинні хроніки». *Studio methodologica*. 2015. № 40. С. 130–136.
9. Сорока Ю. Про кінематографічність стилю Володимира Даниленка. *Літературна Україна*. 2014. № 23. 5 червня. С. 3, 11.
10. Томахин Г. Д. Реалии – американизмы. Пособие по страноведению. Москва : Высшая школа, 1988. 239 с.
11. Юрчук О. Книжка з «годинником». *Українська літературна газета*. 2014. № 10. С. 5.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv: Irpin: VTF "Perun", 2004. 1440 p. [in Ukrainian].
2. Vlahov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode [Untranslatable in translation]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1980. 343 p. [in Russian].
3. Danylenko V. Klitka dlia vyvilhy [Cage for release]. *Hrozy nad Turovtsem*: Rodynni khroniky. Lviv: Piramida, 2014. 370 p. [in Ukrainian].
4. Zorivchak R. P. Realii i pereklad (na materialii anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy) [Reality and translation (based on English translations of Ukrainian prose)]. Lviv: Lviv. derzh. un-t, 1989. 108 p. [in Ukrainian].
5. Ivanko T. A., Nechyporenko S. V. Khronotopichna orhanizatsiia romanu V. Danylenka "Klitka dlia vyvilhy" [Chronotopic organization of V. Danylenko's novel "Cage for release"]. *Tainy khudozhnogo tekstu (do problemy poetyky tekstu)*: Zb. nauk. prats / Red. kol.: N. I. Zavertaliuk (nauk. red.) ta in. Dnipro: Lira, 2017. Vyp. 21. P. 76–88 [in Ukrainian].
6. Lavrusenko M. I. Postkolonialnyi dyskurs romanu Volodymyra Danylenka "Klitka dlia vyvilhy" [Postcolonial discourse of Volodymyr Danylenko's novel "The Cage for Liberation"]. *Molodyi vchenyi*. 2017. № 9(49). P. 252–255 [in Ukrainian].
7. Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia]: u 2 t. / Avtor-ukladach Yu. I. Kovaliv. Kyiv: Akademiia, 2007. T. 2. 624 p. [in Ukrainian].
8. Novyk O. Etnoobrazy u knyzi Volodymyra Danylenka "Hrozy nad Turovtsem: rodynni khroniky" [Ethnoimages in Volodymyr Danylenko's book "Thunderstorms over Turovets: Family Chronicle"]. *Studio methodologica*. 2015. № 40. P. 130–136 [in Ukrainian].
9. Soroka Yu. Pro kinematohrafichnist styliu Volodymyra Danylenka [About the cinematic style of Volodymyr Danylenko]. *Literaturna Ukraina*. 2014. № 23. 5 chervnia. pp. 3, 11 [in Ukrainian].
10. Tomahin G. D. Realii – amerikanizmy [Realities – Americanisms]. Pособie po stranovedeniju. Moskva: Vysshaja shkola, 1988. 239 p. [in Russian].
11. Yurchuk O. Knyzhka z "hodynnykom" [A book with a "clock"]. *Ukrainska literaturna hazeta*. 2014. № 10. P. 5. [in Ukrainian].